

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X



Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար



MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
33

Yerevan – 2022

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
33

Ереван – 2022

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԲԱՆԲԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ**

33

Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝ Վ. Տեր-Ղևոնդյան (գլխ. խմբագիր), Գ. Տեր-Վարդանյան, Գ. Մուրադյան (պատասխանատու քարտուղար), Կ. Մաթևոսյան, Վ. Թորոսյան, Թ. Վ. Լինտ, Ա. Մուլթաֆյան, Ա. Շահնազարյան, Գ. Գասպարյան, Օ. Վարդազարյան, Ա. Թամրազյան, Հ. Համբարձումյան:

«Բանբեր Մատենադարանի» 33, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ին-տ. երևան, 2022: 536 էջ (ներդիր 16 էջ):

Հ 33/խմբ. Վ. Տեր-Ղևոնդյան, 2022:

«Բանբեր Մատենադարանի» հանդեսի սույն համարում ընդգրկված են պատմությունը, բանասիրությունը, արվեստին և բնագիտությունը նվիրված հոդվածներ, երիտասարդական 7-րդ գիտաժողովի (2021 թ. նոյեմբերի 25-27) նյութեր, հրապարակումներ և մի հաղորդում:

«ԿՏԱԿ ՉԱՐՉԱՐԱՆԱՑ»-Ի ԿԱՄ ԱՎԱԳ
ՈՒՐԲԱԹԻ ՔԱՐՈՉԻՍԻ ՍԻՄԵՈՆ Ա. ԵՐԵՎԱՆՑԻ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանալի բառեր՝ Կտակ շարձարանաց, Քարոզգիրք, Սիմեոն Երևանցի, Ավագ ուրբաթ, քարոզ, Կոստանդնուպոլիս, էջմիածին, նվիրակ, ձեռագիր, ինքնագիր:

«Կտակ շարձարանաց» կամ Ավագ (Մեծ) ուրբաթի քարոզը, որի առանցքում ընկած է խաչյալ Քրիստոսի շուրջը տեղի ունեցող իրադարձությունների նկարագրությունը (ողբերգության միջոցով), ունի ժանրային կայուն առանձնահատկություններ, այն է՝ սյուժետային նույն գիծը, բնորոշ արձակ ու չափածո՝ խառը կառուցվածքը, ոչ պաշտոնական ոճն ու խոսակցականին մոտ բառապաշարը և այլն: Ըստ այդմ, այն կարելի է առանձնացնել՝ իբրև առանձին ժանր¹, որի հետաքրքիր և ուշագրավ տարբերակներից է ԺԸ. դարի եկեղեցական նշանավոր գործիչ ու աստվածաբան/մտածող Հայոց Սիմեոն Ա. Երևանցի (1710-1763-1780 թթ.) կաթողիկոսի հեղինակածը, որը մեզ է հասել նրա՝ մինչ օրս անտիպ Քարոզգրքում: Սիմեոն Երևանցի հայրապետը Հայոց եկեղեցու վերջին հարյուրամյակների պատմության մեջ ամենամեծ դերակատարում ունեցած հոգևորականներից է: Նրա գահակալության շրջանում Մայր Աթոռի տարածքում շինարարական լայն գործունեություն է ծավալվել, հիմնվել է տարածաշրջանում առաջին տպարանը (1771 թ.), ավելի ուշ՝ թղթի գործարանը (1776 թ.), նա նախաձեռնողն է եղել Հայոց եկեղեցու Տոնացույցի նոր՝ վերջին բարեփոխման (1774 թ.), որի կիրառությունը շարունակվում է առ այսօր: Բացի այդ, Սիմեոն հայրապետը հեղինակել է նաև տարբեր երկեր՝ ժանրային տարբեր ընդգրկմամբ (քարոզխոսական, մեկնողական, փիլիսոփայական, պատմագրական և այլն),

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Գևորգյան հոգևոր նեմարան, պ.գ.թ., harut.garnik@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ ապրիլի 4, 2022, գրախոսելու օրը՝ ապրիլի 27, 2022:

¹ «Կտակ շարձարանաց»-ի ժանրի մասին ընդհանուր տեղեկությունների համար տե՛ս մեր հոդվածը. **Գ. Հարությունյան**, «Ստեփանոս սարկավագ Տփղիսեցու (Թիֆլիզեցու) «Կտակ սուրբ շարձարանացն Քրիստոսի փրկչին մերոյ» երկը և «Կտակ շարձարանաց...»-ի ժանրը», Ակադեմիկոս Սեն Արևշատյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված հայագիտական միջազգային գիտաժողովի նյութեր (22-23 մայիս, 2019 թ.), Երևան, 2020, էջ 218-231:

որոնցից ամենահայտնին և մինչ այժմ տարբեր ուսումնասիրողների ուշադրությանն արժանացածը թերևս «Ջամբու»-ն է (1765 թ.):

Ավագ ուրբաթի՝ մեզ հետաքրքրող քարոզը, ինչպես նշվեց, տեղ է գտել Սիմեոն Ա. Երևանցի հայրապետի Քարոզգրքում², որը դեռևս սպասում է հրատարակման և մանրամասն ու համակողմանի հետազոտության³: Այս Քարոզգիրքը, և առհասարակ՝ Սիմեոն հայրապետի քարոզները մեզ են հասել բազմաթիվ ընդօրինակություններով. միայն Երևանի Մաշտոցյան Մատենադարանում (այսուհետ՝ Մատենադարան կամ ՄՄ) Սիմեոն Երևանցու քարոզներն ամբողջությամբ կամ մասամբ բովանդակող ձեռագրերի թիվը հասնում է մոտ 9 տասնյակի⁴: Մեծ մասամբ ընդօրինակվել է հենց վերոնշյալ Քարոզգիրքը (ընդարձակ), ավելի քիչ՝ մյուսը՝ համառոտը, առկա են նաև տարբեր ժողովածուների մեջ ներառված առանձին քարոզներ: Միաժամանակ կարևոր հանգամանք է այն, որ ՄՄ Հ^մ 2212 գրչագրում՝ Սիմեոն Երևանցու «Մատենագրութիւնք»-ում, մեզ է հասել նրա Քարոզգրքի ինքնագիր օրինակը⁵: Մեկ այլ ձեռագիր Քարոզգիրք՝ ՄՄ Հ^մ 3375-ը, համառոտ ձեռագրացուցակում թեականորեն համարվել է ինքնագիր⁶, սակայն արդեն ձեռագրի ընդարձակ նկարագրության մեջ թվագրված է ԺԸ. դարով (և ոչ կոնկրետ թվականով), գրիչն անհայտ⁷: Եվս մեկ ձեռագիր ժողովածու՝ ՄՄ Հ^մ 2157-ը, որի ընդօրինակող նշվել է Սիմեոն վրդ. Երևանցին (Մատենադարանի համառոտ ձեռագրացուցակում), իսկ ձեռագիրը թվագրվել է 1756

² Այն կարելի է անվանել «ընդարձակ», քանի որ սրանից առաջ Սիմեոն Երևանցին հեղինակել է նաև մեկ այլ՝ ավելի համառոտ Քարոզգիրք, որը ևս հրատարակված չէ:

³ Այս հոդվածն արդեն շարադրված էր, երբ տեղեկացանք, որ Սիմեոն Երևանցու Քարոզգրքի՝ ինքնագրի հիման վրա բնագրի կազմման ուղղությամբ աշխատում է տ. Շահե Բեն. Հայրապետյանը (Շ. Բեն. Հայրապետյան, բանավոր հաղորդում – 06.04.22 թ.):

⁴ Այս ընդհանուր թիվը (88), ստացվել է Մատենադարանի համառոտ (3) և մինչ այժմ հրատարակված ընդարձակ (10) ձեռագրացուցակների հատորներում Սիմեոն Ա. Երևանցի հայրապետի Քարոզգրքերը և քարոզները բովանդակող գրչագրերի թիվը հաշվելով: Սկստի ունենալով այն, որ ձեռագրերի ընդարձակ նկարագրությունների ընթացքում կատարվում է նաև անխորհրդի կամ անանուն միավորների (այս դեպքում՝ քարոզների) հեղինակների ճշտում, բացառված չէ, որ հետագա նկարագրության ընթացքում վերոնշյալ թիվն ավելանա: Նմանատիպ մեկ այլ հաշվարկ (որի դեպքում մեր նշածից ավելի փոքր թիվ է արձանագրվել) ներառյալ դրսի հավաքածուների մոտավոր պատկերը, տե՛ս Հ. Օհանյան, «Սիմեոն Երևանցու գործունեությունը մինչև կաթողիկոս ընտրվելը ըստ Ջամբու երկի», *ԲՄ*, 22, 2015, էջ 234:

⁵ Ձեռագրի համառոտ նկարագրությունը տե՛ս *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Ա., կազմ.՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթյան, ներած.՝ Օ. Եգանյան, խմբ.՝ Լ. Խաչիկյան, Ա. Մնացականյան, Երևան, 1965, էջ 747, ընդարձակ նկարագրությունը՝ տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Է., խմբ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2012, էջ 453-466:

⁶ *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Ա., էջ 999:

⁷ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ժ., խմբ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2012, էջ 1579-1582:

թվականով, բովանդակում է նրա համառոտ Քարոզգիրքը⁸: Սակայն մեզ հետաքրքրող քարոզն այնտեղ բացակայում է. այս հանգամանքն, ի դեպ, անուղղակիորեն հաստատում է հեղինակի կողմից «Կտակ շարձարանաց»-ի քարոզն ավելի ուշ՝ 1758/9 թ. գրի առնելու փաստը: Նշյալ 3 ձեռագրերի՝ մեր համեմատությունն էլ ցույց է տվել, որ մյուս երկուսը չեն կարող նույն գրչի ձեռքով գրված լինել (ի դեպ՝ ավելի ընթեռնելի նոտրագրով են գրված), ինչը հաստատում է, որ ինքնագիր օրինակ է միայն ՄՄ Հ^մ 2212 գրչագիրը:

Մեր հետազոտությունն համար որպես «Կտակ շարձարանաց»-ի «սիմեոնյան» տարբերակի բնագրի աղբյուր ծառայել է հենց ՄՄ Հ^մ 2212 ինքնագիր գրչագիրը, որը համեմատել ենք նաև ՄՄ Հ^մ 5156 ձեռագրի (ընդօրինակված Կոստանդնուպոլսում, 1808 թ.) հետ⁹. երկուսն էլ, ի տարբերություն մի շարք այլ ձեռագրերի, ամբողջությամբ են բովանդակում Սիմեոն Երևանցու հեղինակած Քարոզգիրքը¹⁰:

Անդրադառնալով ՄՄ Հ^մ 2212 ձեռագրին՝ նախ հասկանանք, թե երբ, որտեղ և ինչ հանգամանքներում է այն գրվել: Ձեռագիրը, պահպանված հեղինակային նշումներից դատելով, ամենայն հավանականությամբ գրվել է որոշակի ընդհատում(ներ)ով և բավականին երկար ժամանակային ընթացքով ավելի քան մեկ տասնամյակում (1748-1759 թթ.): Մինչև Կոստանդնուպոլսում էջմիածնի նվիրակ լինելը, Սիմեոն Երևանցին եղել է Հնդկաստանում Ս. էջմիածնի նվիրակը (1743-1747 թթ.) և էջմիածին վերադառնալուց անմիջապես հետո՝ 1747 թ., արժանացել վարդապետական աստիճանի¹¹: Սակայն Ղազար Ա. Ջահեցի (1737-1751 թթ.) հայրապետի հետ նրա հարաբերությունները վատացել են, և 1749-ին Սիմեոն վարդապետը հեռացել է էջմիածնից, եղել Կարսում, հետո՝ 1749-1751 թթ., ապրել է Կոստանդնուպոլսում, որտեղ արժանացել է լավ ընդունելության, աչքի ընկել հասարակական, հոգևոր ու գիտական ակտիվ գոր-

⁸ Ձեռագրի համառոտ նկարագրությունը տե՛ս *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Ա, էջ 733-734: Ընդարձակ նկարագրության մեջ ձեռագիրը թվագրված է ԺԸ. դարով, ֆանի որ 1756 թվականը հիշատակված է միայն Սիմեոն Երևանցու ֆարոգների սկզբում, իսկ ձեռագրի գրչի մասին հիշատակություն չկա. տե՛ս *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, հ. է., էջ 243-246:

⁹ Ձեռագրի համառոտ նկարագրությունը տե՛ս *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Բ, կազմ.՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթյան, ցանկերը և համեմ. տախտակները՝ Օ. Եգանյան, իմբ.՝ Լ. Խաչիկյան, Ա. Մնացականյան, Երևան, 1970, էջ 47:

¹⁰ Նշենք նաև, որ աշխատանքի ընթացքում կազմել ենք այս «Կտակ»-ի բնագիրը և՛ հիմք ընդունելով իմենագիրը (ՄՄ 2212-ը), համեմատելով ՄՄ 5156 ձեռագրի հետ: Այսպիսի համեմատությունը կարող է հետաքրքիր լինել ձեռագրագիտական և բնագրագիտական տեսանկյունից, մասնավորապես՝ հաշվի առնելով, որ Սիմեոն Երևանցու գիրը բավականին դժվարընթեռնելի է, ինչպես նաև պատկերացում կազմելու համար, թե որքանով է հետագայում ազատ եղել ՄՄ 5156-ի գրիչը ձեռագիրն ընդօրինակելիս:

¹¹ **Հ. Օհանյան**, նշվ. աշխ., էջ 231-232:

ծունեությունը¹²: 1752 թ. Սիմեոն վրդ. Երևանցին Կոստանդնուպոլսի Հայոց Հակոբ պատրիարք Նալյանի (1706-1764 թթ.) և ակնեցի Հակոբ (Յաղուբ) ամիրայի ընկերակցությամբ ուխտի է մեկնում Երուսաղեմ՝ Սրբոց Հակոբյանց վանք, որտեղ իր քարոզխոսություններով զարմացնում է Նալյան պատրիարքին¹³: Արդեն Արեքսանդր Բ. Բյուզանդացի հայրապետի (1753-1755 թթ.) օրոք՝ 1754 թ.¹⁴, Սիմեոն վրդ. Երևանցին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս և նշանակվում Արևմտյան Հայաստանի նվիրակ¹⁵: Վերադառնալով Կոստանդնուպոլիս՝ Սիմեոն եպիսկոպոսը շարունակում է իր գործուն աշխատանքը՝ իբրև նվիրակ, Սահակ Ե. Ահագինի¹⁶ (1756-1759 թթ.) օրոք, որոշ շրջան ապրում է նաև Զմյուռնիայում: Իսկ 1759 թ. իր ուսուցչի Հակոբ Ե. Շամախեցու (1759-1763 թթ.) կաթողիկոս ընտրվելուց անմիջապես հետո, Սիմեոն եպ. Երևանցին շտապում է էջմիածին՝ հանդիպելու նրան, սակայն այստեղ երկար չի մնում. նորըտիր կաթողիկոսը, գնահատելով նրա՝ որպես նվիրակի գործունեությունը, կրկին ուղարկում է Կ. Պոլիս՝ շարունակելու ծառայությունը¹⁷: Այստեղ էլ նա շարունակում է իր գործունեությունը՝ մինչև կաթողիկոս ընտրվելը (1763 թ.): Կյանքի վերոնշյալ շրջանում էլ Սիմեոն վարդապետը (ապա՝ եպիսկոպոսը) գրում է իր «Մատենագրութիւնք»-ը, որի զգալի մասը հենց մեզ հետաքրքրող Քարոզգիրքն է:

ՄՄ Հ^մր 2212 ձեռագրի գրչության մեկնարկի թվականը, ըստ ձեռագրում իսկ տեղ գտած տոմարական տվյալի, 1748 թվականն է. «Ի ՌՃՂԷ. (1748) թուին, ի յունեմնէ Ս. վ. Ե. մ. Ս. Է. (= «Սիմեոնէ վարդապետէ Երեւանցույ միաբանէ Սրբոյ էջմիածնայ»)» (13բ)¹⁸: Գրչության ավարտի թվական է համարվել 1759-ը, քանի որ այն ամենաուշ թվականն է հիշատակված Բ. հատորի նախավերջին՝ ձՆ. (105) քարոզի խորագրում. «Նորին Սիմեոնի քարոզ ի Պոլիս ասացեալ վասն անկմանն Իսահակայ վարդապետին ի հայրապետութենէն եւ յաջորդեցմանն Յակոբայ վարդապետին Շամախեցույ, ի 1208 (1759) թուին Հայոց» (316ա)¹⁹,

¹² Նույն տեղում, էջ 233:

¹³ Ա. Հատիայան, «Սիմեոն Երևանցի (1710-1780), Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության երկուհարյուրամյակի առիթով», էջմիածին, 1972, ԺԲ. (ղեկավարելով), էջ 24:

¹⁴ Մ. Չամչյանը և Մ. արք. Օրմանյանն այդ առիթով տարբեր թվականներ են նշում, 1754-ը Օրմանյան պատրիարքի հիշատակածն է. տե՛ս Հ. Օհանյան, նշվ. աշխ., էջ 231-232:

¹⁵ Ա. Հատիայան, նշվ. աշխ., էջ 24:

¹⁶ Սահակ Ահագինը կամ Կեղեցին ընտրվել է կաթողիկոս (1756 թ.), սակայն չի օծվել. նրա ընտրությունը չեղյալ է հայտարարվել 1759 թ. օգոստոսին Կոստանդնուպոլսում հրավիրված ժողովում:

¹⁷ Հ. Օհանյան, նշվ. աշխ., էջ 235-236:

¹⁸ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. է., էջ 453-454: Ձեռագրի սկզբում առկա է նաև Մեսրոպ եպ. Տեր-Մովսիսյանի նշումը՝ «ՌՃՂԷ – 1748, Մ[եսրոպ] եպ.». ՄՄ 2212, 1ա:

¹⁹ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. է., էջ 465:

իսկ ձեռագրի վերջին գրված թերթը 324-ն է²⁰: Միմեոն վարդապետ Երևանցու բուն Քարոզգիրքը, որն այս ձեռագրում սկսվում է 15-րդ թերթից, բաղկացած է երկու հատորից. առաջինը (15ա-91ա) նա հավանաբար սկսել է գրել 1755 թվականից²¹, իսկ երկրորդը (124ա-324բ) գրվել է 1758-1759 թթ., երկուսն էլ՝ Կոստանդնուպոլսում: Ձեռագրի նկարագրություն մեջ որպես գրչություն վայր, սակայն, բացի Կոստանդնուպոլսից՝ նշված է նաև էջմիածինը: Ձեռագրի սկզբի՝ մինչև բուն Քարոզգիրքն ընդգրկող հատվածը՝ խաչ-աղյուսակը և նրա բացատրությունը (13բ-4ա), պետք է որ ևս գրված լինի էջմիածնում, քանի որ 1748 թվականին Միմեոն վարդապետը դեռևս չէր հեռացել էջմիածնից (այս մասին ուղղակի վկայություն բնագրում չկա): Իսկ էջմիածնում գրվելու մասին ուղղակի հիշատակում կա միայն ձեռագրի 99ա էջում. «...աշխատասիրությունեամբ ուրումն Միմեոն վարդապետի Երևանցուց, ի Սուրբ էջմիածին»²²: Ըստ այդմ, ձեռագրի այս հատվածը պետք է գրված լինի 1755-1758 թթ. միջև:

Ըստ ամենայնի, Միմեոն վարդապետը ձեռագրի սկիզբը (13բ-4ա) գրել է 1748 թվականին, երբ նա դեռևս Կոստանդնուպոլիս չէր տեղափոխվել, իսկ հաջորդ մասերը (15ա-91ա, 99ա-120ա, 124ա-324բ)՝ 1755-1759 թվականների միջակայքում՝ Կոստանդնուպոլսում և էջմիածնում, Պոլսում նվիրակ եղած շրջանում, երբ արդեն ձեռնագրվել էր եպիսկոպոս: «Կտակ շարձարանաց»-ը կամ Ավագ (Մեծ) ուրբաթի քարոզը տեղ է գտել Քարոզգրքի երկրորդ հատորում՝ ԾԲ. (52) համարի տակ (218բ-27բ) և գրվել ամենայն հավանականությամբ 1758 թ.²³, գոնե՝ դրանից ոչ շուտ: Յավոք, ձեռագրում առկա բոլոր տոմարական տվյալները միայն Հայոց Մեծ թվականի տարեթվերի տեսքով են տրված՝ առանց ամիս-ամսաթվերի հիշատակման, ուստի և դժվար է առավել հստակեցնել խնդրո առարկա քարոզի՝ 1758 կամ 1759 թվականին գրված լինելու հանգամանքը: Ինչպես և ինքը՝ Միմեոն Երևանցին է նշում ձեռագրում, այս շրջանում նա պաշտոնավարել է իբրև հայրապետական նվիրակ Կոստանդնուպոլսում:

²⁰ Նույն տեղում: Հաջորդող 9 թերթերը գրված չեն. ձեռագրի թերթերի ընդհանուր քանակը 333 է:

²¹ Այս թվականը հիշված է առաջին հատորի առաջաբանում, թեև Քարոզգրքի ընդհանուր ներածության մեջ հետինակը նշում է, որ գիրքը շարադրել է 1758 թվականին. «...շարադրեցի զգիրքս գայս ի ներթուղն մերում ի ՌՄԷ. (1758), որպէս ասացաւ հանդերձ պատճառաւն ի յերկրորդ հատորի Յառաջաբանության». նույն տեղում, էջ 454-455:

²² Ձեռագրի այս մասը (99ա-120ա) բուն Քարոզգրքի հատվածը չէ, այլ Ա. և Բ. հատորների միջև դրված առանձին միավոր է համարվել, նկարագրության մեջ դրված է վերջում՝ «Քանի պիտանիք եւ վկայութիւնք հարկատրք, առձեռն պատրաստ կերակուր քարոզաց ի յԱստուածաշունչ գրոց եւ յայլոց եկեղեցական եւ յարտախոս, ժողովեցեալք ի մի վայր...» խորագրի տակ. տե՛ս նույն տեղում, էջ 465-466:

²³ Հաշվի առնելով, որ այս թվականն է նշված Քարոզգրքի երկրորդ հատորի առաջաբանում. «...ի մեծ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս, ի գործս նուիրակութեան, ի ՌՄԷ. (1758) թուղն մերում». ՄՄ 2212, 125ա:

Այսպիսով, Քարոզգրքի ինքնագիր օրինակում հիշատակված թվականները հուշում են, որ այն շարադրվել է վերոհիշյալ իրադարձությունների ընթացքում՝ աստիճանաբար, էջմիածնում և Կոստանդնուպոլսում, երբ եկեղեցական-քաղաքական և հասարակական գործունեությանը զուգահեռ, Սիմեոն Երևանցին տարբեր առիթներով քարոզխոսության հնարավորությունն էր ունեցել պոլսահայոց մեջ և մոտակա թեմերում: Բնականաբար, ի մոտո ծանոթ լինելով Հակոբ պատրիարք Նալչանին՝ նա տեղյակ պիտի լիներ նաև վերջինիս Քարոզգրքի, ըստ այդմ նաև՝ «Կտակ շարչարանաց»-ի նրա խմբագրության մասին: Նույնը կարելի է ենթադրել նաև «Կտակ շարչարանաց»-ի այլ՝ մինչև 1750-ականները հատկապես Պոլսում գրված կամ հրատարակված տարբերակների առնչությամբ:

Խնդրո առարկա քարոզն ինքնագիր գրչագրում ունի հետևյալ խորագիրը և սկսվածքը. «ՄԲ. Նորին Սիմէօնի Կտակ և քարոզ Մեծի յուրբաթին, ի խաչելութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ (այս և հետագա ընդգծումները մերն են – Գ. Հ.) – Սարսափիմ և զարհուրիմ, ո՛վ սիրելիք, վասն նորագունից նշանացն, որք այսօր երևին յաշխարհի. լեզու իմ կապկապի, և բոլոր անձն իմ ի հիացման կայ...»²⁴: Այսպիսի սկսվածքով «Կտակ շարչարանաց»-ի այլ տարբերակ մեր ուսումնասիրության ընթացքում չի հանդիպել: Իսկ Քարոզգրքի վերջում տեղ գտած Բ. հատորի քարոզների ցանկում միավորը վերնագրված է՝ «Քարոզ և կտակ ՄԲ. Ի Մեծի ուրբաթին, ի խաչելութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»²⁵: Այս քարոզն, ունենալով «Կտակ շարչարանաց»-ի՝ մինչ այդ ձևավորված ժանրային հիմնական առանձնահատկությունները (սյուժետային նույն գիծը, խառը կառուցվածքը՝ արձակ ու չափածո, ոչ պաշտոնական ոճն ու խոսակցականին մոտ բառապաշարը և այլն), միաժամանակ որոշակիորեն տարբերվում է (ինչպես և մյուս բոլոր տարբերակները) այլ խմբագրություններից:

Սույն հոդվածում կփորձենք նաև ընդհանրացնել և այդպիսով ներկայացնել «Կտակ շարչարանաց»-ի այս՝ «սիմեոնյան» տարբերակի ձևագրական, կառուցվածքային, սյուժետային, լեզվական հիմնական առանձնահատկությունները: Միաժամանակ, զուգահեռաբար կներկայացվեն համանուն երկի՝ Հակոբ պատրիարք Նալչանի (կամ նրան վերագրվող տարբերակների), Ստեփանոս սրկ. Թիֆլիսեցու կողմից խմբագրված տարբերակների, ինչպես նաև քարոզի «տաթևացիական»²⁶, «ճաշոցյան» տարբերակների հետ որոշ նմանություններն ու տարբերությունները:

Սկսենք ձևագրական առանձնահատկություններից, որի տակ այս դեպ-

²⁴ Նույն տեղում, 218բ:

²⁵ Նույն տեղում, 322բ:

²⁶ Քարոզը տեղ է գտել ս. Գրիգոր Տաթևացու Քարոզգրքի Զմեռան հատորում, սակայն քերևս նրա գրչին չի պատկանում. տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Զմեռան հատոր, Կոստանդնուպոլիս, 1740, էջ 580, նաև՝ Գ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 220-222:

քում նկատի ունենք այն, թե ինչպիսի դրսևորումներ է ստացել այս միավոր-
 քարոզը ձեռագրերում: Այսպես, եթե, օրինակ, Հակոբ պատրիարք Նալյանի և
 նրան վերագրված «Կտակ չարչարանաց»-ի տարբերակ(ներ)ը²⁷ (որոնք, ի դեպ,
 կարելի է ամենաընդօրինակվածը համարել) տեղ են գտել ինչպես նրա Քա-
 րոզգրքում, այնպես էլ ամենատարբեր ժողովածուներում²⁸, ապա Սիմեոն Ա.
 Երևանցի կաթողիկոսի տարբերակը, գոնե մեզ հայտնի ձեռագրերում, ընդօրի-
 նակվել է գրեթե բացառապես նրա Քարոզգրքում (և այլ ժողովածուներում չի
 հանդիպում²⁹): Մինչդեռ Ստեփանոս սրկ. Տփղիսեցու «Կտակ չարչարանաց»-ի
 տարբերակը, որը մինչ այս պահը մեզ հայտնի է ընդամենը 2 գրչագրով (ՄՄ Ն^մ
 8676 և 9346), ընդօրինակվել է միայն իբրև առանձին միավոր. այդ երկը պա-
 րունակող երկու ձեռագրերն էլ չունեն այլ միավորներ³⁰: Այսինքն՝ «Կտակ չար-
 չարանաց»-ի Սիմեոն հայրապետի հեղինակած տարբերակը ձեռք չի բերել ձե-
 ռագրական արտահայտման բազմազանություն, թեև նրա Քարոզգրքը և քա-
 րոզները, ինչպես նշվեց, բազում ընդօրինակություններ են ունեցել: Վերջին
 փաստն, իհարկե, ցույց է տալիս, որ չնայած ամենայն հավանականությամբ Սի-
 մեոն Երևանցու տարբերակից կարճ ժամանակ առաջ գրված «նալյանական»
 տարբերակ(ներ)ը պետք է որ բավականին տարածված լինեին, նրա քարոզը ևս
 որոշակի պահանջարկ ունեցել է և ընդօրինակվել ժԸ-ժԹ. դարերում: Մյուս կող-
 մից, պետք է հաշվի առնել, որ բացի այս քարոզի հեղինակային խմբագրու-
 ները, գոյություն ունեն «Կտակ չարչարանաց»-ի Հայոց եկեղեցու ճաշոց
 ծխամատյանում տեղ գտած տարբերակը, և հետաքրքրական է, որ վերջինիս
 պաշտոնական ընկալումն ու կարգավիճակը չեն խոչընդոտել հետագա շրջա-

²⁷ «Կտակ չարչարանաց»-ի՝ Հակոբ պատրիարքի Նալյանի հեղինակած և նրան վերագրվող
 տարբերակների խնդիրն առաջիկայում անդադառնալու ենք առանձին հրատարակմամբ:

²⁸ Երբեմն այս միավորն ընդօրինակվել է նաև իբրև հավելագրություն՝ ավելացվելով ձեռագրի
 բուն գրչության ժամանակից շատ ավելի ուշ, ինչպես օրինակ ՄՄ 1933-ում (90ա-105). տե՛ս
 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. 2., խմբ.՝ Գ. Տէր-Վար-
 դանեանի, Երևան, 2012, էջ 622:

²⁹ Մինչ այս պահը մեզ հայտնի միակ բացառությունը Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության
 մատենադարանում պահվող թիվ 1833 ձեռագիրն է (12 թերթ, գրիչն՝ անհայտ, ժամանակը՝
 ժԸ. դարի վերջ), որը բովանդակում է միայն Սիմեոն հայրապետի վերոնշյալ ֆարոզը. նկա-
 րագրությունը տե՛ս *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան մատենադարանին ի Վիեննա*, հ.
 Գ., կազմեց՝ Հ. Օզոստինոս վրդ. Սեբուլեան, Վիեննա, 1983, էջ 528-529: Ինչ-որ իմաստով (կա-
 ուցվածի առումով) բացառություն կարելի է համարել նաև ՄՄ 5156-ը, որը բովանդակում
 է Սիմեոն վրդ. Երևանցու Քարոզգրիքը և որտեղ «Կտակ չարչարանաց»-ը տեղ է գտել
 Քարոզգրից հետո՝ ամենավերջում (ընդօրինակված է նույն գրչի ձեռով), իսկ Քարոզգրի
 համապատասխան հատվածում այդ ֆարոզը բացակայում է. Ավագ հինգշաբթի ֆարոզին
 հաջորդում է Սուրբ Հարության (Ջատկի) ֆարոզը. տե՛ս ՄՄ 5156, 203բ-4բ, 270բ-8բ:

³⁰ «Կտակ չարչարանաց»-ի այս տարբերակին մանրամասն անդադարձել ենք մեր վերոհիշյալ
 հոդվածում. տե՛ս Գ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 223-228:

նում «Կտակ»-ների նոր՝ հեղինակային տարբերակների մշակմանը և դրանց՝ ընդօրինակություններով տարածմանը³¹: Այսինքն՝ «Կտակ շարչարանաց»-ի ժանրի զարգացման ընթացքում նույնանուն և նույնանատիպ քարոզի՝ առավել պաշտոնական տարբերակի առկայությունը, ինչպես նաև այդ դարաշրջանում հրատարակչական գործի զարգացումը ասպարեզից դուրս չեն մղել և՛ ժանրի այլ տարբերակները, և՛ վերջինների ձեռագիր ընդօրինակությունները:

Անցնենք «Կտակ շարչարանաց»-ի բովանդակային առանձնահատկություններին, որոնք կդիտարկենք կառուցվածքայինի հետ միասին: Ս. Գրիգոր Տաթևացու Քարոզգրքում տեղ գտած անհայտ հեղինակի³² «Կտակ շարչարանաց»-ի բնագրի («Ձմեռան» հատոր, ՃԻԹ՝ 129-րդ քարոզ) վերջում առկա է կարծես ուղղորդում-թուլլտվություն՝ ուղղված հետագա տարբերակներ կազմողներին, որով խրախուսվում է քարոզի ճոխացումը, հավելումներ անելը. «Դու յերկարեա՛ որչափ պիտոյ է, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»³³: Կառուցվածքի և սյուժեի առումով «հետտաթևացիական» տարբերակների հեղինակները, հետևելով վերոհիշյալ հրահանգին, ավելի են ընդարձակել այս կտակ-քարոզի նախնական սյուժեն, ինչպես նաև ճոխացրել այն՝ արձակին ավելացնելով նաև չափածո հատվածներ: Չափածո այս հատվածները ժԼ. դարի և հետագայում ստեղծված տարբերակներում, թվում է, պարտադիր տարր են դարձել. նրանցով են կերտվել Հիսուսի և Մարիամ Աստվածածնի՝ դեպի Գողգոթա քայլելու ճանապարհից մինչև խաչի վրա Հիսուսի, իսկ դրանից հետո՝ Մարիամի կրած տառապանքներին ուղեկցող երկխոսությունները և մենախոսությունները:

Ինչպես վերը նշվեց, Սիմեոն եպս. Երևանցին Ավագ ուրբաթի իր քարոզը Կոստանդնուպոլսում շարադրելիս վստահաբար տեղյակ պիտի լիներ այլ հեղինակների, հատկապես՝ Հակոբ պատրիարք Նալյանի տարբերակների առկայու-

³¹ «Կտակ շարչարանաց»-ի «ճառցյան» տարբերակի մասին դեռևս առանձին ուսումնասիրություն առկա չէ: Այս պահի դրությամբ կարող ենք արձանագրել, որ «ճառցյան» (1686-8 և 1872 թթ.) տարբերակի հետ գրեթե նույնությամբ համընկնում է ՄՄ Հ^մ 2190 ձեռագրում պահպանված «Կտակ շարչարանաց»-ի տարբերակը (1712 թ.). տե՛ս ՄՄ 2190, 88ա-100ա, հմմտ. *Ճառց գիրք, գեղեցկատիպ եւ վայելուչ, գաղափարեցեալ ի մատենից...*, Վենետիկ, 1886, էջ 375-386, *Ճառց գիրք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ*, Երկրորդ տպագրութիւն, Վաղարշապատ, 1872, էջ 227-232: Այս երկու տպագրերում «Կտակ շարչարանաց»-ի բնագրերը գրեթե համընկնում են. առկա են միայն չնչին տարբերություններ: Իհարկե, հատկապես կարևոր է պարզելը, թե երբ է Ավագ ուրբաթի այս ֆառոզը ներառվել ճառցի համապատասխան կանոնում (այս պահին կարող ենք արձանագրել, որ այն առկա է արդեն 1686 թ. տպագիր ճառցում). այս և հարակից այլ հարցերին նախատեսում ենք անդադառնալ առանձին հետազոտությամբ:

³² Քարոզի խորագրում նշված է. «Յայլմէ ֆառոզ մեծի Ուրբաթի սգոյն...». տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, նշվ. աշխ., էջ 580:

³³ Նույն տեղում, էջ 582:

թյան մասին: «Կտակ շարձարանաց»-ի այս «ժանրի» առանձնահատկություններին է այն, որ խմբագրողները կամ նոր տարբերակներ կազմողները, որպես ատաղձ ունենալով մի նախնական օրինակ (ամենայն հավանականությամբ՝ «տաթևացիականը»), սյուժետային նոր դրվագներ կամ տարրեր հիմնականում քիչ են ավելացրել. ընդհանուր առմամբ պահպանել են եղած կառուցվածքը: Սակայն, մյուս կողմից, նրանք ազատ են զգացել՝ փոփոխելու պատումի որոշակի դրվագներ, ընտրելու, առավել կարևորելու կամ զեղչելու գործող տարբեր կերպարներին, նրանց մասնակցությունը նկարագրվող դեպքերին, հավելելու մեկնողական (հիմնականում նախաբանում) կամ բարոյախրատական (հիմնականում վերջաբանում) բնույթի հատվածներ: Սա է պատճառը, որ «Կտակ շարձարանաց»-ի տարբերակները, առաջին հայացքից շատ նման լինելով միմյանց³⁴, կարող են որոշակի տարբերություններ ունենալ սյուժեի ընթացիկ շարադրանքում և, կախված հեղինակի պատմաստվածաբանական ու կրոնագիտական գիտելիքներից և պատրաստվածությունից, լինել առավել կամ պակաս ներդաշնակ ավետարանական կանոնական սյուժեին ու համահունչ եկեղեցու ուղղափառ դավանանքին:

Սիմեոն եպիսկոպոսն, ի տարբերություն որոշ այլ հեղինակների, ավագուրբաթյա իր քարոզն սկսում է ոչ թե մեկնողական բնույթի նախաբանով, որի դեպքում, ըստ ընդունված ավանդույթի, զուգահեռներ էին տարվում Հին ու Նոր Կտակարանների իրադարձությունների և անձերի միջև՝ դիտելով Հին Ուխտը իբրև Նորի ստվեր, այլ ունկնդրի ուշադրությունը միանգամից սևեռում է Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի վերջին օրերի դեպքերի վրա: Դրանց պատճառով է սգում եկեղեցին, ողջ արարվածը «նորնշան սգի և ընդհանրատարած կսկիծի»³⁵ մեջ է, քանի որ երեկ (նկատի ունի Քրիստոսի մուտքը Երուսաղեմ՝ Մաղկազարդը – Գ. Հ.) աշխարհն ուրախության մեջ էր, և եկեղեցին ցնծում էր՝ տունելով Փեսայի (Քրիստոս) գալուստը: Մինչդեռ այսօր ողջ մարդկությունն ու աշխարհն է տրտմության մեջ և նստած ողբում է («նստել զողբս յօրինէ»), անգամ Արեգակը, որ երեկ, ըստ իր սովորության, ծագել էր, այսօր խավարել է: Հեղինակը դիմում է տարբեր գործող «անձանց»՝ Արեգակին, եկեղեցուն, Տիրամորը, Հիսուսին՝ ճշտելու այդ ամենի պատճառը. «Մըր է գեղեցիկ լոյսն քո, ո՛վ Արեգակն, ընդէ՞ր կաս խաւարեալ և տրտում. «Վասն զի Արարիչն իմ այսօր ի խաչն տեսանեմ»: Ընդէ՞ր կաս և դու ի սուգ, ո՛վ իմ Սուրբ եկեղեցի և զի՞նչ է այդ նոր նշանդ, զոր ցուցանես. «Վասն զի Փեսայն իմ Յիսուս վիրաւորեցեալ և մերկ

³⁴ Կարծում ենք՝ սրանով է պայմանավորված նաև այն, որ «Կտակ շարձարանաց»-ի տարբերակավածներ ունեցող և հեղինակի մասին հիշատակություններ չպահունակող որոշ ընդօրինակություններ, Մատենադարանի հայերեն ձեռագրերի համառոտ ցուցակի կազմողների կողմից, վերագրվել են հիմնականում նույն անձի՝ Հակոբ պատրիարք Նայյանի գրչին:

³⁵ ՄՄ 2212, 218բ:

մարմնով ի խաչին կախեալ կայ»։ Զի՞նչ է այդ, ո՛վ Մարիամ՝ մայր ողորմութեան, վասն է՞ր ծածկես զերեսդ և ընդէ՞ր կաս ի սուգ. մեք՝ ողորմեալքս, առ յո՞վ դիմեսցուք, որ դու զհրաշալի դէմդ ոչ ցուցանես մեզ. «Վասն զի միակ որդին իմ Յիսուս և ուրախութիւնն աշխարհի, ահա՛ այսօր անօրէն հրէայքն ի խաչ բեկեցին։ Նայեցարուք ի խաչն. այն իմ Միածին Որդին է, որ այնպէս ողորմելի կախեալ կայ, այնպիսուց Որդուց մայրն որպէ՛ս կարէ ուրախանալ»։ Ո՛վ բարերար Փրկիչդ մեր Յիսուս, զի՞նչ են այդ վէրք և խոցուածք և վասն է՞ր այդպէս անտէր և անօգնական բեկեցեալ կաս ի խաչիդ. «Վասն զի եկի ի փրկել զմարդիկ, և մարդիկ զիս այսպէս արարին՝ փոխանակ բարերարութեան իմոյ և ի տան սիրելուոյն իմոյ վիրավորեցին»։ Ո՛ւր են աշակերտքն քո և Պետրոս, որք ասէին, թէ՛ Մինչև ի մահ ընդ քեզ եմք, վասն է՞ր թողին զքեզ միայն և ո՞ւր են այնքիկ, որոց բազումս արարեր զբժշկութիւնս. «Աշակերտքն իմ ամենեքեան թողին զիս. Յուդայ մատնեաց զիս, և Պետրոս ուրացաւ, և այլքն թերահաւատք լեալ՝ ցրուեցան, և զորս բժշկեալ էի, նախապէս նոքա զիս հարին և նախատեցին, որպէս Լճ. (38) ամեայ անդամաւոյծն»³⁶ և Մաղքոս»³⁷։ Արդյունքում Փեսան մենակ է՝ լքված բոլորից՝ սկսած սիրելի աշակերտներից, մինչև անշնորհակալ մարդիկ, որոնց նա բժշկել էր։ Քարոզի նման սկիզբը մի կողմից նախորդների ստեղծած ավանդույթի շարունակութիւնն է, քանի որ մյուս տարբերակներում ևս մեկնարկային կետը ողբն է՝ տեղի ունեցող զարհուրելի իրադարձութեան հետ կապված, երբ ամենայն արարվածի Արարիչը մեռնում է իր իսկ արարած մարդու ձեռքով՝ զոհաբերելով իր անձը։ Սակայն, մյուս կողմից՝ ի տարբերութիւն այլ տարբերակների, Սիմեոն եպիսկոպոսն անմիջապէս «խոսափողը» փոխանցում է Հովհաննէս ավետարանչին՝ նրա անունից շարունակելով պատումը, որպէս ամենավստահելի շղթայի շղթայից։ «Զկատարեալ պատմութիւնն ի սիրելուց աշակերտէն իմմէ Յօհաննու իմաստիք, զի նա միայն էր ընդ յիս մինչև ի մահ»։

|219ա| Արդ, ո՛վ սուրբդ Յոհաննէս՝ սիրելիդ Քրիստոսի, պատմեա՛ մեզ զանցիցն, որոց ականատեսն ես. զինչ և որպէս եղև։ Ասէ սուրբն Յոհաննէս. «Մեք տեսաք և վկայեմք և պատմեմք ձեզ, զի Հայր առաքեաց զՈրդին իւր՝ Փրկիչ աշխարհի...»³⁸։

Հովհաննէս ավետարանչի անունից պատմվում է հետագա իրադարձու-

³⁶ Նկատենք, որ կանոնական Ավետարաններում այս դրվագում անդամաւոյծի և նրա տարիքին վերաբերող որևէ հիշատակում չկա։ Հովհաննու Ավետարանի այլ տեղում (Ե. 5) հիշվում է անդամաւոյծ, որը 38 տարուց ավելի հիվանդ էր։ Իսկ Բահանայապետի ծառան հականէ հանվանէ (Մաղոս) հիշատակված է միայն Հովհաննու Ավետարանում (ԺԲ. 10)։

³⁷ ՄՄ 2212, 218բ։

³⁸ Նոյն տեղում, 218բ-9ա։

թյունների մասին՝ սկսած Կեդրոնի ձորի³⁹ «այն կողմի պարտեզում» («Կտակ»-ների այլ տարբերակներում տրվում է Գեթսեմանիի պարտեզի անունը, որը Սիմեոն Երևանցու տարբերակում բացակայում է), ընթացքում պարբերաբար հեղինակը մեջբերումներ է անում Հին և Նոր Կտակարաններից, արտասաստվածաշնչային աղբյուրներից, ինչպես նաև ունկնդրի ուշադրությունը պատմվող դեպքերի ողբերգականության և հակասականության վրա սեռող տարբեր արտահայտություններ օգտագործում. հավատարիմ մնալով ժանրի կանոններին՝ Սիմեոն վարդապետը հաճախ դիմում է ունկնդրող հավատացյալներին՝ «Ո՛հ, ո՛վ զարմանալի հանդիսին և սքանչելի տեսարանին: Հայեցարուք, ո՛վ հաւատացեալք, ի տեսարանն յայն և մտածեցէ՛ք, թէ ո՛վ է այն, որ այնպէս ողորմելի, արինաթաթախ մարմնով և վիրաւորեցեալ՝ անկեալ կայ...»⁴⁰: Քարոզն ավարտվում է խրատական հորդոր-վերջաբանով. «Մտածեա՛, ո՛վ որկրամոլ և որովայնասէր, Քրիստոս զլեզի և զքացախ ըմպէ: Վերջապէս լացցուք ամենեքեան՝ մտածելով զմեղս մեր, որոյ վասն մեռաւ Քրիստոս, զի Քրիստոսի շարձարանացն և կսկծանացն կցորդ լիցուք և փառացն հաղորդ, և այլն»⁴¹: Իսկ ՄՄ Հ^{մր} 5156 ձեռագրում, որում այս քարոզն ընդօրինակված է բուն Քարոզգրքից հետո, ավարտից հետո առկա է նաև նշում. «Սիմէօնէ վարդապետէ՛ ի պաշտօնեայ էջմիածնի»⁴²:

Սիմեոն Երևանցու հեղինակած «Կտակ շարձարանաց»-ի տարբերակի բովանդակությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել հետևյալ մասերի⁴³.

❖ Նախաբան

❖ Հովհաննես Ավետարանչի անունից պատումը՝ միահյուսված հեղինակի տարբեր մեջբերումների, հավելումների, ընդմիջարկությունների հետ, որը շարունակվում է հեղինակի անունից. [Գեթսեմանիի] պարտեզից մինչև Գողգոթա ավետարանական պատումի վերապատմումը

³⁹ Հովիտ, որն արևելյան կողմից Երուսաղեմը և տանար բաժանում է Ձիթենյաց լեռից: Գեթսեմանիի պարտեզ գնալիս Հիսուս Իր աշակերտների հետ շատ անգամ է անցել Կեդրոնով. տե՛ս «Կեդրոն», Տեղանուններ, <https://biblesociety.am/arm/149/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80> (դիտվել է 24.02.2022 թ.): Հովհաննու Ավետարանում ևս բացակայում է Գեթսեմանիի պարտեզի անունը. տե՛ս Յովհ. ԺԸ. 1:

⁴⁰ ՄՄ 2212, 221բ:

⁴¹ Նույն տեղում, 227բ:

⁴² ՄՄ 5156, 278բ:

⁴³ Այս ժանրի որոշ ֆարզների դեպքում երբեմն հեղինակն ինքը կարող է տալ ֆարզի կառուցվածքը՝ ենթավերնագրեր առանձնացնելով (օր.՝ Հակոբ պատրիարհ Նայյանի երկի՝ նրա Քարոզգրում տեղ գտած տարբերակի դեպքում. տե՛ս ՄՄ 9824, 442աբ): Սիմեոն վրդ. Երևանցին իր ֆարզի ինֆազի օրինակում նման բաժանումներ չի արել:

- Գիշերը [Գեթսեմանիի] պարտեզում, Հիսուսի ձերբակալումը
- հարցաքննությունը քահանայապետի տանը
- հարցաքննությունը Պիղատոսի տանը, գանահարումը, տանջանքները
- Գողգոթա տարվելը
 - ❖ Մարիամ Աստվածածնի անտեղյակությունը, լուրն իմանալուց հետո ապրումները և խոսքերը
 - ❖ Տիրամոր դեգերումները, Որդու փնտրտուքը, խոսակցությունը «Մարիամանց» հետ
 - ❖ Մարիամի և Հիսուսի երկխոսությունը (հիմնականում՝ չափածո)
 - ❖ Հիսուսի խաչելությունը և մահը
 - ❖ Մարիամի ողբը
 - ❖ Ամփոփում (դեպքերի հակիրճ թվարկում)
 - ❖ Վերջաբան (խրատական բնույթի)

Հատկանշական է, որ «Կտակ չարչարանաց»-ի այլ տարբերակներում, օրինակ, նախավերջին կետը՝ նախորդ դեպքերի հակիրճ հիշեցումը, չի հանդիպում:

Ինչպես արդեն նշվեց, տարբեր հեղինակներ «Կտակ չարչարանաց»-ի իրենց տարբերակի սյուժեն կառուցելիս տարբեր շեշտադրումներ են արել գործող անձանց վրա՝ նրանց ընտրության, դերակատարության (կարևորության), վերագրված արարքների ու խոսքերի և այլն: Այսպես, օրինակ, եթե Նալյան պատրիարքի և Սիմեոն եպս. Երևանցու տարբերակներում ընդհանրապես բացակայում է Մարիամ Մագդաղենացու կերպարը, ապա Ստեփանոս սրկ. Տփղիսեցու տարբերակում նա գործող կենտրոնական կերպարներից է, որը նախ ուղարկվում է Մարիամ Աստվածածնի մոտ՝ հայտնելու Հիսուսի ձերբակալման ու խաչելության տարվելու լուրը, ապա ուղեկցում Տիրամորը դեպի Գողգոթա ճանապարհին ու փորձում մխիթարել նրան⁴⁴: Հերովդես Չորրորդապետին ևս ոչ բոլոր տարբերակներում ենք հանդիպում: Նման կերպարներից է նաև Պոնտացի Պիղատոսը. եթե «Նալյանական» տարբերակներից մեկում մանրամասն խոսվում է նրա կողմից Հիսուսի հարցաքննության, վերջինիս ամեն կերպ արձակելու ջանքերի մասին⁴⁵, ապա «սիմեոնյան» տարբերակում Պիղատոսի ջանքերը հպանցիկ են հիշատակվում, իսկ հետո տրվում է բարոյական գնահատականը նրա արարքին. «Անիրաւիս, ո՛վ Պիղատոս, անիրաւիս. զայդ առնելով՝ ոչ կարես արդարանալ, զի արդէն ահա դու վկայեցեր անմեղութեան դորա և ասէիր, թէ՛ «Ունիմ [իշխանութիւն] սպանանելոյ և ունիմ՝ արձակելոյ»: Այժմ զի՞ է [և] զի՞ տաս զդա ի մահ»⁴⁶: Ստեփանոս սարկավագի տարբերակում ևս խոսվում է Պի-

⁴⁴ Գ. Հարույթունյան, նշվ. աշխ., էջ 226-227:

⁴⁵ ՄՄ 565, 132բ-6բ:

⁴⁶ ՄՄ 2212, 222ա, հմմտ. ՄՄ 5156, 273բ:

ղատոսի՝ Հիսուսին արդարացնելու փորձի մասին. սակայն այլ մանրամասներ կամ գնահատականներ բացակայում են: Քրիստոսին դատող հրեաների քահանայապետը Սիմեոն Երևանցու «Կտակ»-ի տարբերակում շեշտված կերպով ներկայացվում է որպես «անօրէն դատաւոր» և մեղադրվում նրա հանդէպ արված «անիրաւ դատաստանի» համար⁴⁷:

Մյուս կողմից՝ կան գործող անձինք, որոնց ներկայութիւնը բոլոր հեղինակների կողմից կարծես՝ պարտադիր է ընկալվել Գեթսեմանիից Գողգոթա ընկած ճանապարհի⁴⁸ իրադարձութիւնների նկարագրութեան համար. իհարկէ, առաջին հերթին նրանց՝ կանոնական շորս ավետարաններում հիշատակված լինելու շնորհիվ: Նման կերպարներից են Պետրոս և Հովհաննէս առաքյալները, Գաբրիել հրեշտակապետը: Սիմեոն Երևանցու տարբերակում, օրինակ, Պետրոս առաքյալը հիշվում է 1-2 անգամ՝ իր ուրանալու համատեքստում և, ըստ էութեան, գործող կերպար չի դարձվել, մինչդեռ Հովհաննէս ավետարանիչը և՛ սկսում է պատումը, և՛ մասնակցում է Տիրամոր դեգերումներին՝ ուղեկցելով նրան մինչև Հիսուսի խաչելութիւնը:

Հպանցիկ անդրադառնանք նաև Սիմեոն Երևանցու այս քարոզի լեզվին: Ընդհանուր առմամբ, «Կտակ»-ների դեպքում լեզվաոճական հիմնական առանձնահատկութիւնը լեզվի պարզութիւնը, հաճախ գրաբարից հեռացումն է: Պատճառը, թերևս, ունկնդրի համար քարոզխոս-հեղինակի խոսքն ավելի ընկալելի, պարզ և հուզող դարձնելն էր: Բառապաշարը հաճախ հագեցած է բարբառային ձևերով կամ օտարաբանութիւններով. հեղինակները փորձել են ունկնդրին կենդանի լեզվով փոխանցել ավետարանական սյուժեի վերապատմումը:

Սիմեոն վրդ. Երևանցու Քարոզգրքի լեզվական առանձնահատկութիւններին իր հոդվածներից մեկում անդրադարձել է լեզվաբան Վազգեն Համբարձումյանը: Հոդվածագիրը նշում է⁴⁹, որ նպատակ չի ունեցել ամբողջութեամբ ներկայացնելու երկի բոլոր առանձնահատկութիւնները և, իր իսկ խոսքով, հետազոտութեան համար որպէս հիմք ընդունել է Քարոզգրքի ոչ թե ինքնագիր օրինակը

⁴⁷ Նման շեշտադրումների հասարակական-ֆաղափական հնարավոր պատճառների, ինչպէս նաև երկի բովանդակային որոշ այլ առանձնահատկությունների մասին վերջերս հետաբերի տեսակետ է հայտնել Ա. Օհանյանյանը. տե՛ս A. Ohanjanyan, “Armenian-Jewish Connections in the Light of Pre-Modern Armenian Polemical Literature from Iran and Its Wider Context”, *Entangled Religions*, 13(3), 2022, <https://doi.org/10.46586/er.13.2022.9626> (ղիտվել է 14.02.2022 թ.):

⁴⁸ Լատին (կաթոլիկ) միջավայրում “Via Dolorosa” (թրգմ.՝ «Ողբի ճանապարհ») անունով հայտնի ճանապարհը մոտավորապես նույն ընդգրկումն ունի՝ այն տարբերությամբ, որ սկսվում է Հիսուսի՝ մահվան դատապարտվելու վայրից:

⁴⁹ Վ. Համբարձումյան, «Նկատառումներ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցու «Քարոզգրքի» լեզվի վերաբերյալ», *Էջմիածին*, 2007, Թ. (սեպտեմբեր), էջ 100-109:

(թեև տեղյակ է եղել ինքնագրի գոյություն մասին), այլ ուրիշ ընդօրինակություն՝ ՄՄ 2314 ձեռագիրը (ԺԸ. դ., տեղն անհայտ)⁵⁰, որում, ի դեպ, Քարոզգրքի բոլոր քարոզները չեն տեղ գտել, այլ միայն Բ. հատորից՝ այն էլ ոչ ամբողջությամբ⁵¹: Ամեն դեպքում, ուսումնասիրողի ընդհանրացված նկատառումները Քարոզգրքի մյուս քարոզների մասին տեղին են նաև այս՝ Ավագ ուրբաթի քարոզի համար, ինչպես օրինակ՝ որոշ գրաբար բառերի իմաստային այնպիսի կիրառությունները, որոնք բնորոշ են առավելապես գրական աշխարհաբարին, լատինաբանությունների առկայությունը և այլն⁵²: Կարծում ենք՝ Քարոզգրքի ինքնագիր օրինակի բնագրի հրատարակությունը կնպաստի, որ այն նորովի ուսումնասիրության առարկա դառնա համապատասխան մասնագետների կողմից, այդ թվում՝ լեզվական առանձնահատկությունների տեսանկյունից: Հոդվածագիրը նշում է. «Քարոզգրքի» լեզուն պարունակում է նաև լատինաբան հայերենին բնորոշ բառային և քերականական ձևեր ու կազմություններ: Այս առումով նախ նկատենք, որ բանասիրության մեջ կարծիք է հայտնվել, որ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցին իր այս աշխատությունը գրել է Կոստանդնուպոլսում եղած տարիներին: Դա միանգամայն հավանական է, մանավանդ նաև այն նկատառումով, որ այս երկի լեզուն զգալապես ազդված է այդ ժամանակներում պոլսահայ միջավայրում ևս (հատկապես գրավոր խոսքում) գործածվող լատինաբանությունից»⁵³: Պետք է նկատի ունենալ, որ հոդվածի գրվելու պահին Մատենադարանի ընդարձակ ձեռագրացուցակի յոթերորդ (է.) հատորը դեռ լույս չէր տեսել, իսկ համառոտ ձեռագրացուցակում ձեռագրի գրչության վայր(եր)ի մասին նշում չկա, թվականն էլ նշված է 1748 թ.⁵⁴: Ամեն դեպքում, Կոստանդնուպոլսում գրվելու հանգամանքը, բացի լեզվաոճական վերոնշյալ փաստարկներից, ինչպես տեսանք, հաստատվել է հենց հեղինակի համապատասխան նշումների շնորհիվ:

Այսպիսով, Սիմեոն Ա. Երևանցի հայրապետի հեղինակած «Կտակ շարչարանաց»-ի տարբերակի ուսումնասիրությունը թույլ տվեց մի կողմից հերթական անգամ հաստատելու ԺԸ. դարում այս ժանրի նմուշների տարածվածությունն ու ժողովրդականությունը, իսկ մյուս կողմից՝ դրանք կազմող-խմբագրող հեղինակների ստեղծագործական ազատության սահմանները, նախընտրությունները, թեմատիկ շեշտադրումները: «Կտակ շարչարանաց»-ի ժանրի ամեն հերթական տարբերակի հետազոտությունը բացահայտում է ընդհանուր «խճապատ-

⁵⁰ Ձեռագրի ընդարձակ նկարագրությունը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. է., էջ 877-880:

⁵¹ Մեզ հետաբերող բարոզն այս ձեռագրում առկա է:

⁵² Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 106-107:

⁵³ Նույն տեղում, էջ 107:

⁵⁴ Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, էջ 747:

կերի» ևս մեկ մասնիկի առանձնահատկությունները՝ նմանություններն ու տարբերությունները մյուս «Խճաքարերի» համեմատ, ինչպես նաև հարստացնում մեր գիտելիքները տվյալ դարաշրջանի կրոնաաստվածաբանական մոտեցումների մասին:

GARNIK A. HARUTYUNYAN

THE RECENSION OF THE “TESTAMENT OF THE PASSION
[OF CHRIST]” OR THE SERMON OF GOOD FRIDAY
BY CATHOLICOS SIMEON I EREWANTS‘I

Keywords: Testament of Passion, *Book of Sermons*, Simeon Erewants‘i, Good Friday, sermon, Constantinople, Ējmiatsin, legate, manuscript, autograph.

One of the remarkable works belonging the genre “Testament of the Passion [of Christ]” or the sermons of Good Friday belongs to the Catholicos of All Armenians Simeon I Erewants‘i (1710–1763–1780), a famous theologian and clergyman of the Armenian Church of the 18th century. It has reached us in his unpublished *Book of Sermons*. This book and generally the sermons of Simeon I Erewants‘i are extant in many copies. For example, Matenadaran houses around ninety manuscripts containing his sermons entirely or partially. Also, it is important to mention his autograph, M 2212, which contains his *Works*. In this article, it is demonstrated that no other original manuscripts are known at the moment, as was considered before.

The dates in the autograph of Simeon Erewants‘i (then *vardapet*, i.e. archimandrite, later bishop) show that the book was written gradually, in Ējmiatsin and Constantinople. While being the legate of the Catholicosate of Ējmiatsin in Constantinople, Simeon Erewants‘i, simultaneously with his ecclesiastical-political and social activities, had opportunities to preach in various eparchies and among the Armenians of Constantinople. Being acquainted with the Armenian Patriarch of Constantinople of that time Hakob Nalyan (1706–1764), Simeon probably knew his version of the “Testament.” One can suppose the same regarding the other recensions (published or unpublished), especially the ones that were written before the 1750s in Constantinople.

The sermon of our interest (the 52nd one) has the main characteristics of the genre of “Testaments”, which was already formed by the time it was edited by Simeon Erewants‘i. Such features are the same plot, mixed verse and prose, as well as unofficial style and vocabulary close to oral speech. At the same time, like any other

recension of the genre, this one too has differences from the others.

We have tried to summarize and present the main characteristics of the “simeonic” recension of the genre of “Testaments.” The manuscripts, structure, plot and linguistic features are discussed in the article. At the same time, we’ve drawn parallels with other versions: by Patriarch Hakob Nalyan (or attributed to him), deacon Step‘anos Եր‘ghisets‘i (Կ‘iflizets‘i), the one included in the *Book of Sermons* by Grigor Tat‘ewats‘i (1346–1409), and the other version preserved in the *Lectiary (Chashots‘)* of the Armenian Church. The study of each next recension can be compared with the discovery of a tessera in a mosaic, which lets us enrich our knowledge of the religious and theological thought of the given period.

ГАРНИК А. АРУТЮНЯН

РЕДАКЦИЯ “ЗАВЕЩАНИЯ СТРАСТЕЙ...”, ИЛИ ПРОПОВЕДИ СТРАСТНОЙ ПЯТНИЦЫ КАТОЛИКОСА СИМЕОНА I ЕРЕВАНЦИ

Ключевые слова: Завещание страстей, Книга проповедей, Симеон Ереванци, Страстная пятница, проповедь, Константинополь, Эчмиадзин, делегат, рукопись, автограф.

Один из примечательных вариантов “Завещания страстей [Христовых]...” или проповедей Страстной пятницы принадлежит перу Католикоса Всех армян Симеона I Ереванци (1710-1763-1780), выдающегося богослова и клирика Армянской церкви XVIII века. Это сочинение дошло до нас в неопубликованном *Сборнике проповедей* автора. Упомянутый *Сборник проповедей* и в целом проповеди Симеона Ереванци сохранились во многих списках. Например, только в Матенадаране около девяноста рукописей содержат его проповеди целиком или частично. Среди них имеется единственный известный сегодня автограф – рукопись Матенадарана № 2212, содержащая “Сочинения” автора.

Даты, упомянутые в автографе *Сборника проповедей* Симеона Ереванци (тогда “вардапета”, то есть архимандрита, позже епископа) показывают, что сборник писался постепенно, в Эчмиадзине и Константинополе. В качестве легата Эчмиадзинского Католикосата в Константинополе, Симеон Ереванци, параллельно с церковно-политической и общественной деятельностью, имел возможность проповедовать в разных епархиях и для константинопольских армян. Естественно предположить, что Симеон, знакомый с тогдашним Армянским Патриархом Константинополя, Акобом Наляном (1706-1764), знал о существовании его версии “Завещания” и о других (как рукописных, так и опубликованных) редакциях, особенно возникших до 1750-ых годов в Константинополе.

Интересующая нас проповедь (52-ая в *Сборнике проповедей*) имеет основные особенности жанра “Завещаний”, который был уже сформирован в момент создания редакции Симеона Ереванци. Такими характерными чертами являются одинаковый сюжет, смешанная прозаично-стиховая структура, неофициальный стиль и лексика, приближенная к разговорной речи. В то же время, как и любой образец данного жанра, этот тоже имеет свои особенности.

В статье сделана попытка представить основные особенности “симеоновой” редакции “Завещания”: рукописи, структуру сочинения, его сюжет, лингвистические особенности. Эта редакция сопоставлена с другими вариантами «Завещания»: с тем, что принадлежит перу или приписывается Патриарху Акобу Наляну; с вариантом дьякона Степаноса Тпхисеци (Тифлисечи); с образцами, сохраненными в *Сборнике проповедей* Григора Татеваци (1346-1409) и в Лекционари Армянской церкви (*Չափոյ*).

Исследование каждого следующего варианта “Завещания страстей...” можно сравнить с раскрытием новой тессеры в мозаике, которая обогащает наши знания о религиозной и богословской мысли данной эпохи.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Գագիկ Դանիելյան

Պաշտոնական նամակագրությունը և դիվանագիտական ընձաները
հայ-մոնղոլական հարաբերություններում..... 5

Ստյոպա Պետոյան

Վահան և Սմբատ Դադյանցիների գրահրատարակչական
գործունեությունը Շուշիում 1880-ական թթ. 33

Անի Ոսկանյան

Ադանայի նահանգի հայերի տնտեսության վերականգնման
փորձերը 1910-1914 թթ. 55

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլորգ Տէր-Վարդանեան

Յովհաննէս Վ. Զօհրապեանի ձեռագրական և բնագրագիտական վաստակը.
Ինֆնակենսագրականը..... 67

Օվսաննա Խաչատրյան

Գրիգոր Խլաթեցու կաֆաները որպես գանձարանային կաֆաների առաջին նմուշներ..... 91

Հայկ Համբարձումյան

Սննդային մոտիվները «Սասնա ծռեր» էպոսում և հայ
միջնադարյան գրականության մեջ. հերոսների նաշացանկը 105

Գառնիկ Ա. Հարությունյան

«Կտակ շարչարանաց»-ի կամ Ավագ ուրբաթի ֆարոգի՝ Սիմեոն
Ա. Երևանցի կաթողիկոսի խմբագրությունը 133

Հասմիկ Բադալյան

Կիլիկյան Հայաստանի Զորովանքը և գրչական ժառանգությունը 150

Դավիթ Սրկ. Սահակյան

Կրկին «Հանախասպատոմ հառերի» հեղինակի ու թվագրման հարցի շուրջ,
Աբրահամ Տերյանի մի հրատարակության առթիվ 165

ԱՐՎԵՍ

Իվեթ Թաշարյան, Սարա Լափորթ-Էֆթելիարյան

Մատենադարանի նորահայտ նկարագարոյ մի էջ, որպես մշակութային
ազդեցությունների խորհրդանիշ 186

Միրանուշ Բեգլարյան

Թորոս Տարոնացու մանրանկարների պատկերագրության մարիամաբանական հեներ 196

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**Ստելլա Վարդանյան**

Քսուֆի և օժանելիֆի պատրաստման հին հայկական դեղագիրը
Քսենոֆոնի «Անաբասիս» երկում 215

Կարինե Մոսիկյան

Մարմնագննական (ֆիզիոգնոմիկական) երկերը Մատենադարանի ձեռագրերում 225

**ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ 7-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
(2021 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 25-27) ՆՅՈՒԹԵՐ**

Զոհրաբ Գևորգյան

Թուղթը, առօրեականությունը և հասարակական փոխակերպումները
Կիլիկյան Հայաստանում 248

Գևորգ Ղազարյան

Դոնվիակ պատարագի ավանդույթը Հայ Առաքելական եկեղեցու ծիսակարգում 259

Անդրանիկ Եսայան

Զակամ Գավառը ժէ դ.-ժԸ դ. Առաջին Քառորդին 285

Տիգրան Գրիգորյան

«Աղամի արարումը» թե՛ «Հին ատուրցն Աստուած».
Դանիել մարգարեի վախճանաբանական տեսիլքը Նորավանքում
(վերլուծություն ըստ կանոնական և պարականոն բնագրերի) 299

Շողակաթ Դևրիկյան

Գրիգոր Լուսավորչին ներկայացնող մեկէջյա փորագրանկարները 18-րդ դարում
Կոստանդնուպոլսում տպագրված երեք «Յայսմատուր»-ներում 331

Գրեհա Գասպարյան

Նոր Զուղայում նկարագարողված ՄՄ 6772 Ավետարանի մեկ
էջը արևմտաբրիտանական արվեստի համատեքստում 342

Արմինե Պետրոսյան

Թոչնամարտի թեման Հայաստանի Ժ-ԺԴ դարերի եկեղեցական ֆանդակում.
պատկերագրությունը և խորհրդաբանական եզրերը 353

Վահե Ավետիսյան

Հույն (Բյուզանդական) ուղղափառ եկեղեցու հետևորդ համայնքը
Կիլիկիայում ԺԳ-ԺԴ դդ. կեսերին 366

Հովհաննես Ա. Իգիթյան

Սարգիս Փիլիսոփա Բ-ի կորսված 532-ամյա պարբերաշրջանները.

Վերականգնում մաս երկրորդ. Հայոց շարժական տոմար-պարբերաշրջանը..... 379

Գոռ Գալստյան

Հովհաննես Սարկավագի «Մեկնութիւն տումարիս հայկազնեայ» երկը 425

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ**Անի Առաքելյան**

Հակոբ երեց Ամասիացի (Էմասիացի). հայկական ուշ միջնադարի

նորահայտ բանաստեղծը 445

Տաթևիկ Մանուկյան

Տեր Խաչատուր Քուրտանցին և նրա փերականությունը 476

Վանո Եղիազարյան, Անի Ժ. Ավետիսյան

Մի անտիպ երկլեզվյան տաղ Հովհաննես Թյկուրանցուց 504

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ**Լուսինե Սարգսյան**

Հայ ձեռագրավեստի ուսումնասիրությունը թվային դարում..... 509

Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների ձևավորմանը

վերաբերող պահանջներ 525

CONTENTS
HISTORY**Gagik Danielyan**

Official Correspondence and Diplomatic Gifts in the
Armenian-Mongol Relations (Parts 1 and 2).....5

Styopa Petoyan

Publishing Activities of Vahan and Smbat Dadyants‘
in Shushi in the 1880s.....33

Ani Voskanyan

The Armenians’ Attempts to Revive the Economy in Adana
Province Between 1910 and 1914.....55

PHILOLOGY**Gevorg Ter-Vardanyan**

Yovhannēs Vardapet (Archimandrite) Zohrapean as
Text Critic and Scribe, His Autobiography.....67

Ovsanna Khachatryan

The *Kafas* of Grigor Khat‘ets‘i as the First Samples
in the Collections of Sacred Chants91

Hayk Hambardzumyan

Food Motives in the Epic “Daradevils of Sassoun” and in the
Armenian Medieval Literature: Heroes' Menu.....105

Garnik A. Harutyunyan

The Recension of the “Testament of the Passion
[of Christ]” or the Sermon of Good Friday by Catholicos Simeon I Erewants‘i133

Hasmik Badalyan

Dzorovank‘ Monastery of Cilician Armenia
and its Scriptorial Heritage.....150

Deacon David Sahakyan

Once Again on the Authorship and Date of “The Oft-Repeated Discourses
of St. Gregory the Illuminator”: on the Occasion of a Recent Publication
by Abraham Terian.....165

ART

Yvette Tajarian, Sarah Laport-Eftekharyan

A Newly Discovered Illustrated Page as a
Symbol of Cultural Influences.....186

Siranush Beglaryan

The Mariological Basis of T'oros Taronats'i's Iconography.....196

NATURAL SCIENCES

Stella Vardanyan

The Ancient Armenian Recipe for Preparing Ointment and Incense
According to Xenophon's *Anabasis*.....215

Karine Mosikyan

Physiognomical Works in the Manuscripts
of Matenedaran.....225

**PROCEEDINGS OF THE 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE OF
YOUNG RESEARCHERS (NOVEMBER 25-27, 2021)**

Zohrab Gevorgyan

Paper, Everyday Life and Social Transformations
in Cilician Armenia.....248

Gevorg Kazaryan

The Tradition of the Liturgy Behind Closed Doors in the Armenian
Apostolic Church Rite.....259

Andranik Yesayan

The Province of Zakam in the 17th Century and the First
Quarter of the 18th Century.....285

Tigran Grigoryan

The Creation of Adam or Ancient of Days?: The Prophetic Vision of Daniel
in Noravank' (a Discussion on the Basis of Canonical and Apocryphal Texts).....299

Shoghakat Devrikyan

Full-Page Engravings with Images of Gregory the Illuminator in the
Three Synaxaria Published in the 18th Century in Constantinople.....331

Greta Gasparyan

One Page of the Gospel M 6772 Illustrated in New Julfa in the
Context of Western Christian Art.....342

Armine Petrosyan

Birds Combat Scene in Armenian Church Decoration of X-XIV
Centuries: Iconography and Symbolic Perceptions.....353

Vahe Avetisyan

Greek-Orthodox (Byzantine) Community in Cilicia
From the XIII - to the Middle of the XIV Century.....366

Hovhannes A. Igityan

The Lost 532 Years Calendar-Cycles of Sargis Philosopher the Second.
Reconstruction (Part II. The Armenian Non-Fixed
Calendar and the 532-Year Cycle).....379

Gor Galstyan

The *Commentary of the Armenian Calendar*
by Yovhannēs Sarkavag.....425

PUBLICATIONS**Ani Arakelyan**

Priest Yakob Amasiats‘i (Emasiats‘i):
An Unknown Late Medieval Armenian Poet.....445

Tatevik Manukyan

Ter Khach‘atur K‘urtk‘ants‘i and His Grammar.....476

Vano Yeghiazaryan, Ani J. Avetisyan

An Unpublished Poem by Yovhannēs T‘lkurants‘i.....504

REPORT**Lusine Sargsyan**

Study of Armenian Manuscript Art in Digital Era.....509
Requirements for the articles in the journal of The *Bulletin of Matenadaran*.....525

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Гагик Даниелян

Официальная переписка и дипломатические дары в Армяно-Монгольских отношениях (части 1 и 2).....5

Стёпа Петоян

Издательская деятельность Ваана и Смбата Дадянцев в Шуши в 1880-х гг.....33

Ани Восканян

Попытки армян восстановить экономику в провинции Адана в 1910–1914 гг.....55

ФИЛОЛОГИЯ

Геворг Тер-Варданян

Рукописное и текстологическое наследие вардапета Ованеса Зограбяна и его автобиография.....67

Овсанна Хачатрян

Кафы Григора Хлатеци как первые образцы жанра в певческих сборниках-гандзаранах.....91

Айк Амбарцумян

Пищевые мотивы в эпосе «Сасна црер» (Давид Сасунский) и в армянской средневековой литературе: меню героев.....105

Гарник А. Арутюнян

Редакция “Завещания страстей...”, или проповеди Страстной пятницы католикоса Симеона I Ереванци.....133

Асмик Бадалян

Рукописное наследие монастыря Дзорованк Киликийской Армении.....150

Диакон Давид Саакян

Вновь об авторстве и времени создания “Многовещательных речей св. Григория Просветителя” (по поводу публикации Абраама Терьяна).....165

ИСКУССТВО

Ивет Таджарян, Сара Лапорт-Эфтехарян

Новооткрытая иллюстрированная страница как символ культурных влияний.....186

Сирануш Бегларян

Мариологическая основа иконографии Гороса Таронаци.....196

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Стелла Варданян

Древний армянский рецепт приготовления мази и благовония из «Анабасиса» Ксенофонта215

Карине Мосикян

Сочинения о физиогномике в рукописях Матенадарана.....225

ИЗ МАТЕРИАЛОВ 7-ОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ (25-27 НОЯБРЯ, 2021 Г.)

Зограб Геворгян

Бумага, повседневная жизнь и социальные преобразования в Киликийской Армении.....248

Геворг Казарян

Традиция Литургии при Закрытых Дверях в обиходе Армянской Апостольской церкви.....259

Андраник Есяян

Провинция Закам в 17 – первой четверти 18 в.....285

Тигран Григорян

“Сотворение Адама” или “Ветхий Днями”: пророческое видение Даниила в Нораванке (анализ по Каноническим и Апокрифическим текстам)299

Шогакат Деврикян

Полнолистовые гравюры с изображением Григория Просветителя в трех сборниках «Синаксария», изданных в XVIII веке в Константинополе.....331

Грета Гаспарян

Страница Евангелия М 6772 в контексте Западно-христианского искусства.....342

Армине Петросян

Сюжет с «Борющимися» птицами в церковной пластике
 Армении X-XIV вв.: иконография и символизм.....353

Ваэ Аветисян

Греко-Православная (Византийская) община
 в Киликии XIII - середины XIV вв.....366

Ованнес А. Игитян

Утраченный 532-летний календарный цикл Саргиса Философа второго.
 Реконструкция (часть II. Армянский подвижный календарь и 532-летний цикл).....379

Гор Галстян

Толкование армянского
 календаря Ованнеса Саркавага.....425

ПУБЛИКАЦИИ**Ани Аракелян**

Иерей Акоб Амасийский (Эмасийский),
 неизвестный армянский поэт Позднего Средневековья.....445

Татевик Манукян

Тер Хачатур Куртканци и его грамматика.....476

Вано Егиазарян, Ани Ж. Аветисян

Неизданное двуязычное стихотворение
 Ованнеса Тлкуранци.....504

СООБЩЕНИЕ**Лусине Саргсян**

Изучение армянского рукописного искусства в цифровую эпоху.....509

Требования к оформлению статей в журнале *Вестник Матенадарана*.....525

ԲԱՆԹԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 33

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 33

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 33

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգաղյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ Թորոս Տարոնացի, Տիրամայրը մանկան հետ, Մատթեոսի
Ավետարանի անվանաթերթ, ՄՄ 6289, էջ 12ա
Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Չափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 33,5

տպաքանակ՝ 150

Մատենադարան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի

հրատարակչական բաժին, ֆ. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/